

Moğol Saldırısına Yakın İslâmın Doğuda İçtimaî ve Siyasî Durumları^a

MİHRNÂZ BİHRÛZÎ

Çeviren

MERYEM DOYGUN^b

Geliş Tarihi: 24.02.2017 | Kabul Tarihi: 27.06.2017

Öz: İslâmî hilâfetin doğu bölgesindeki memleketler Moğol saldırısına yakın nahoş durumlar ve ahval ile karşı karşıya idi. Muktedir merkezi bir hükümetin bulunmaması, güç elde etmek için şehirlerdeki emirlerin oldukça fazla çarpışmaları, kudretlerin çoğalması, şehirlerdeki hâkim ve valilerin insanlara zulmü, Sultan Muhammed Hârizmşah'ın isteklerinin artması, Halife el-Nâsır'ın Abbâsî'nin elden giden büyüklük ve şanını yenileme niyeti, sultan-halife çatışması ve onların karşı karşıya gelmesi, İsmâilîye fitneleri, sûfilerin hurafeleri, mezhebi taassuplar ve çekişmeler, vergilerin peyderpey artışı, kıtlık, zelzele ve çeşitli hastalıklar bu ülkelerdeki insanların karşı karşıya oldukları zorluklar cümlesindedir. Aynı şekilde Moğolistan çöllerinde Cengiz Han'ın muktedir ve zinde hükümetin yükselmesi İslâm dünyasında ve özellikle İslâmî doğuda esas değişikliklere sebep olan bir mesele idi.

Anahtar Kelimeler: Saldırı, Hilâfet, hükümet, ülke, memleket.

^a Bu makale Mîhrnâz Bihruzî tarafından kaleme alınmış ve İran'da "Pâygâh-e Mecellât-e Tehassusî Nûr" adlı dergide yayınlanmıştır. 1381 Kış, S.164, s. 387-402. www.noormags.ir/view/fa/articlepage/319983.

^b Arş. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Ü. Fen Edebiyat F. Tarih Bölümü meryemdoygunn@gmail.com

Social and Political Situation of Islam in the East Close to Mongol Invasion

Abstract: The countries of the eastern part of the Islamic Khilafah faced unpleasant situations and accidents near the Mongolian attack. The fact that there is no centralized government exists, the fighting of the orders in cities to gain power, the proliferation of powers, the persecution of the judges and governors in the cities, the increase of the wishes of Sultan Muhammad Hârizmshah, the intention to renew the grandeur and the glory of Abbasid of Caliph al- , The sultan-caliph conflict and their confrontation, the Ismâiliyyah festivals, the sufis of the Sufis, the sectarian struggles and conflicts, the increase of taxpayers, the scarcity, the earthquakes and various illnesses are the difficulties faced by the people in these countries. Likewise, the rise of the powerful and powerful government of Genghis Khan in the Mongolian desert was an issue that caused fundamental changes in the Islamic world, especially in the Islamic East.

Keywords: Attack, caliphate, government, country, land.

© Bihrûzî, Mihrnâz, "Moğol Saldırısına Yakın İslâmın Doğuda İçtimai ve Siyasî Durumları", çev. Meryem Doygun, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 2017, ss. 477-491.

Giriş

İslâmî hilâfetin doğu bölgesi Moğol saldırısından İslâm âleminin diğer her noktasından fazla zarar gördü. Cengiz Han'ın saldırısına yakın karışık durumlar ve muktedir merkezi bir hükümetin bulunmaması ve sonucunda Tavâif-i Mülûk'ların yayılması ve bu mıntıkaya kıyafetsiz emirlerin ve hâkimlerin hâkim olması gelen darbelerin şiddetlenmesinde çok etkili faktörlerdi.

Hilâfet sisteminde Selçuklular gibi bir makam verilmesini ve ülkeyi genişletmeyi dileyen Sultan Muhammed Hârizmşah ve Halife el-Nâsır arasındaki ihtilaflar günden güne artıyordu.

Abbâsî'nin elden giden büyüklük ve şanına ulaşmakta halifenin niyetleri ile sultanın istekleri çelişkiliydi, Hârizmşah'ın isteklerini kabule hazır değildi.

İslâm camiasından bundan öncelere kadar mülhitler olarak tanınan İsmâililer, yeni Müslüman olarak meşhur Celâleddin Hasan zamanında Müslüman ayinine geri dönmesinden sonra onun muhaliflerini yok etmek için halifenin elinde bir gereç olmaya başladılar.

Hulefâ hükümetinin olmasının ve onlara şer maksatlarla yaklaşılmasının ilahi tefekkürü o günlerde insanların zihinlerinde yaygın bir düşünce idi ve aynı sebeple Hârizmşah'ın sadece halifeye karşı muhalefeti insanların nefret ve öfkesinin zeminini hazırladı.

Sûfîler tarafından Sûfiliğin revacı ve Moğol diye tabir edilen Ye'cûc ve Me'cûc'un kesin çıkışına dair hadislerin yayılması kamuoyunu (efkâr-i umumi) uyuşturmada çok etkili rol oldu.

Bu zamanda bu memleketlerde karışık ahval ve durumlar ve çok fazla zorluklar ve ezcümle Haçlı savaşları ile İslâm âleminin tutkun olması Cengiz Han tarafından oldukça zekice bir yolla istifade edilen konu oldu.

Moğol Saldırısına Yakın İslâm'ın Doğuda Siyasî Durumları

Hicri VIII. yüzyılın başlarında, Moğol kavminin saldırısına

yakın, İslâm dünyası özellikle İslâm memleketlerinin doğusu duçar ve çok dağınıklık oldu. “O zamanda güçlü bir merkezi hükümet olmadığı gibi o zamanlardaki birçok hükümet de birbiriyle uyum içinde değildi.”¹

İslâm’ın doğusunda bulunan ülkelerde Moğol saldırısı ile çağdaş en önemli güçler ve hükümetler şunlardır:

1. Bağdat, Basra, Vâsıt, Hille, Horasan ve onun etrafından bir bölümde Abbâsiler (h. 132-656).
2. Bugünkü Afganistan’ın bir bölümünde ve Kuzey Hindistan’da Gurlular (h. 400-609).
3. Horasan, Mâverâünnehr ve Hârizm’de Hârizmşahlar (h. 470-628).
4. Küçük Asya’da Anadolu Selçukluları (h. 470-728).
5. Alamut ve onun etrafındaki mntıklalarda İsmâilîler (h. 483-654).
6. Azerbaycan’da Azerbaycan Atabeyleri (h. 530-622).
7. Fars’da Fars Atabeyleri (h. 543-654).
8. Adada biraz mahalli emirlerin hükümeti ².

İslâm dünyası kendi tarihinin en zararlı musibetleri ile karşı karşıya olduğu o zamanda İslâmî doğuda bulunan kudretler arasında en önemli güçler olarak Abbâsiler, Hârizmşahlar ve İsmâilîler’in her biri gözü yükseklerde olma ile kendi ülkesini genişletme çabasındaydı ve düşmanlık, rekabet yaratma ve ihtilafları şiddetlendirmeye olayları vahametini arttırıyorlardı.

İslâm memleketlerinde Tavâif-i Mülûk hükümetleri çoktu. Her şehrin emiri kendisini küçük bir şah addetmişti. İslâm devletleri arasındaki düşmanlığa sebep ve adetlerinde olan birbiri-ne düşmanlık gütme ve savaşma durumlarının aynısı oldu.

¹ İbnü’s-Sâî, Ali b. Enceb, *el- Câmî’u’l- Muhtasar fi Unvânî’t-Tevârih ve Uyûni’s-Siyer*, C.IX, tsh., Mustafa Cevâd, Bağdat 1353, Giriş.

² Zambaur, Edward *Nesebnâme-yi Holefâ ve Şehriyârân ve Seyr-i Hevâdis Târîh-i İslâm* trc., Muhammed Cevâd Meşkûr, (tarıhsız), s. 215-419; Bosworth, Clifford Edmund, *Silsileha-yi İslâmî*, trc., Feridun Bedreyi, Tahran 1371, s. 167-271; Hamdi, Hafız Ahmed, *el Şark’ül-İslâmî Kabil’ül-Gazv’ül-Moğoli*, Mısır 1950, s. 160-170; Lein Paul, Stanley & diğerleri; *Târîh-i Devletha-yi İslâmî ve Hânedânha-yi Hukûmetger*, trc., Sadık Seccâdi, 1363, s. 221-259.

Abbâsîlerin Büyüklüğünün İhyası ve Halife el-Nâsır

Bağdat'ta Nâsır Lidînillâh'a (h. 575-622) hilâfet ulaştığı zaman; onun büyük bir unvanı vardı ama genişliği az bir ülkeye sahipti. Yalnız Basra, Bağdat, Hille, Vâsıt, Horasan ve onun etrafından bir bölüm halifenin nüfuzu altındaydı. O miras yoluyla sadece büyük bir heybet ve geniş bir ülke kazanmakla kalmadı hatta diğer hâkimler ile o kadar farkı da yoktu. Ama bu halife Abbâsî hanedanlığından muktedir son kişi olarak hilâfet makamına yeniden bir yön bahşetti ve askerlerinin sayısını çoğaltma, hükümet işlerine yönelme ve hilâfet kurallarını ihya ile insanların kalplerini onun azameti ve üstünlüğü ile doldurdu ³.

Abbâsîler'in elden giden azametini ve şanını yenileme hedefi olan el-Nâsır bir taraftan İsmâîlîler diğer taraftan Sultan Muhammed Hârizmşah (h. 596-617) gibi tehlikeli rakiplerine tahammüle kadir değildi ⁴.

İnsanların arasında korku, vahşet ve güvensizlik yaratmaya teşebbüs sebebiyle bundan önceye kadar mülhitler olarak meşhur olan⁵ İsmâîlîler zuhuru öne almakla kısa süre için İslâm camiasının arasına geri dönebildi. Netice itibariyle İsmâîlîler ile Hilâfet makamı ilişkileri iyileşti ⁶.

Hârizmşahlar hükümetinin başında Halife Nâsır ile çağdaş Sultan Muhammed Hârizmşah Mâverâünnehr, Horasan ve Hârizm'de hükümete sahipti ve dikkate şayan fetihler vasıtasıyla İskender-i Sâni ve Zillullah fi'l- arz gibi lakaplara nail olabildi. O aklındaki hedeflerden kolaylıkla vazgeçecek ve Halife teslim olacak biri değildi ⁷.

³ İbnü-s Sâî, *el- Câmi'u'l- Muhtasar fi Unvâni't-Tevârih ve Uyu'ni's-Siyer*, Mukaddime.

⁴ Gıyâsüddin Hândmîr, *Habîbü's-Siyer fi Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*, C.II, 1333, s. 328.

⁵ Şebânkârei, Muhammed b. Ali, *Mecma'u'l- Ensâb*, tsh., Mîr Hâşim-i Muhadid, Tahran 1363, s. 125; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer fi Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*, s. 472.

⁶ İbnü'l-Esrî, İzzüddin Ali, *el-Kâmil fi't-Târîh*, C.XXII, Beyrut 1982, s. 306; Cüveynî, Alâüddin, Atâ Melik, Bahâiddin, *Târîh-i Cihângüşâ*, Kâzvinî, C.I, London 1911, s. 120-121.

⁷ Hamdullah Müsvefi, *Târîh-i Güzîde*, (Abdülhüseyn Nevâi'nin gayretiyle),

Halife Nâsır, Sultan Muhammed'in elde ettiği oldukça fazla kudrete teveccüh ile ona hükümet menşuru ve hil'at göndermeye mecbur oldu ama siyasetler planlama ile onu kenara itmeye onun ülkesini kendi nüfuzu altına almaya çabaladı. Halife sultana aldırış etmemekle ve Gurlular ve Karahıtaylılar (h. 536-606) gibi Hârizmşah'ın etrafındaki devletleri onun aleyhinde tahrik ile Hârizmşahlılara kendisinin kadim düşmanlığını ortaya çıkardı ⁸.

İsmâîliler ve Halifelik arasındaki ilişkiler iyileştikten sonra İsmâîlî fedailerini halifenin izin verdiği her zaman sultana karşı teşebbüse girişmeye ve onun emirlerini ve müttetiklerini ortadan kaldırmaya hazır olmuşlardı ⁹.

Halife Nâsır aynı şekilde başka siyasetlere de başladı. Halife Nâsır hilâfet sisteminde yiğitler (cevânmerdân) fırkasına katılması¹⁰ ve hilâfet sisteminde Şiilere yüksek mansıplar vermesi ¹¹ aslında bir taraftan İsmâîliyye fedailerini ve diğer taraftan Hârizmşahlar'ın Şiî eğilimi onun üzerinde kılıcı hızlandırdı.

Hilâfet yaklaşık üç yüzyıldır çeşitli sultanların elinde bir oyuncaktan fazlası değildi. Hilâfet Halife Nâsır'ın vasıtasıyla ele alınan siyasetler ile taze bir ruh aldı.

Hârizmşahlar ve Gurlular

Daima hilâfet mekanizmasından daha fazla imtiyazlar isteyen babalarının ¹² siyasetinin takipçisi Sultan Muhammed Hârizmşah Nâsır ile muhalefete başladı. O h. 596 yılından sonra babasının ölümü ile işlerin dizginini eline aldı kendi mevkiini

Tahran 1364, s. 419.

⁸ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, C.II, s.86; Ebü'l-Fidâ, İsmâil b. Ömer, *el Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, C.III, Mısır 1286, s. 95.

⁹ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, C.II, s. 121; Muhammed Nesevî, *Siretüs-Sultan Celâeddîn-i Mingburnî*, tsh., Müctebâ Mînovî, 1344, s. 121.

¹⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, s.440; İbnü't-Tıktaka, Muhammed b. Ali, *el Fahrî fi Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, tsh., Derenbourg, 1894, s. 434.

¹¹ İbnü't-Tıktaka, *el Fahrî fi Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, s. 437-439; G. S. Hodgson, *Fırka-yi İsmâiliyye*, trc., Feridun Bedreyî, Tebriz 1343, s. 395.

¹² Bedrî, Muhammed Fehd, *Târîhu'l-Irak fi'l-Asri'l-Abbâsî Ahir*, Bağdat 1973, s. 63.

sağlamlaştırmaya başladı¹³. Neticede Gazne hükümetinin gevşemesi ve zaafının peşine (h. 366-582) onların karşısında tehlikeli bir rakip olarak yükselen Gurlular ile çatışmaya başladı¹⁴.

Gurlular hanedanı Gazne sultanları zamanında Gazneli Sultan Mahmud'a (h.388-421) itaat ettiler "Mahmut'un oğlu Sultan Mesut (h. 421-432) öldürüldüğünde Horasan ve Irak memleketleri onların elinden çıktı, Gurlular İbrahim b. Mesut b. Behram Şah'a (h. 512-547) başkaldırdılar ve Gazne ve Gur memleketi ve Mahmut'un bütün memleketini ondan kopardılar¹⁵". Onlar h. 545 yılında Cihansuz lakaplı Alâeddin Hüseyin Gûrî'nin melikliği zamanında "Gazne ahalisinin mekânlarını tahrip, mallarını müsadere ve yağmalamada altmış küsur bin temiz dinli ve namuslu Müslümanları envai işkencelerle katlettiler¹⁶".

Gurlular Hârizmşah Tekiş'in (h. 568-596) vefatından sonra Hârizmşahlar memleketinin karışık durumlarından haber ile iki kardeşin; Şihâbüddin (h. 599-602) ve Sultan Gıyâseddin (h. 602-609) rehberliğinde Hârizmşahların memleketine kastettiler ve Tûs ve Şâdiyâh ve diğer noktalarda yağmaya teşebbüs ettiler.

Sultan Gurluları bastırdı ama onlar taze bir ruh elde etmek için eylemlerine baştan başladılar. Gurlular'ın üçüncü ve son tecavüzünde Sultan Muhammed Semerkant Hâkimi Osman Han ve Karahıtaylar'dan yardım almakla onları yenilgiye uğrattı ve ondan sonra oğlu Celâleddin'e Gur vilayetlerini iktâ olarak verdi¹⁷.

Karahıtaylılar

Sultan Muhammed Gurluları yok ettikten ve onların memleketinin bölümlerini tasarruftan sonra Karahıtayları yok etmeyle ilgilendi. Karahıtaylar Selçuklu Sultanı Sencer'in (h. 511-

¹³ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, C.II, s. 47.

¹⁴ Dolafuz, S.F. *Târîh-i Hind*, trc. Muhammed Takidâi Fehr Gilânî, 1316, s. 91

¹⁵ Şebânkârei, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 122.

¹⁶ Mübarek Şah Muhammed b. Mansûr (Fahr-i Müdebbir), *Âdâbü'l-Harb ve's-şecâ'a*, (Ahmed Süheyli Hânsârî'nin gayretiyle), 1346, s. 437.

¹⁷ El-ereynî, el-baz, *el-Moğol*, Beyrut 1986, s.110.

552) mağlubiyeti ile sonuçlanan¹⁸ Katavan Savaş'ından (h. 536) sonra Hoten ve Kâşgar vilayetlerinde kendi devletlerini oluşturdular. Onlar Budist ve Konfüçyüs ayinlerinin takipçisi oldular ve aynı civardaki Müslümanlara iyi davranmadılar ve bu taife daima bu şehirlerin insanlarını eziyet ve zulüm konusu yapıyordu¹⁹. Sultan Muhammed Hârizmşah'ın babaları ve Atsız'ın padişahlığı (h. 535-551) zamanında Karahıtaylılar Mâverâünnehr'e hâkim olmakla Hârizmşahlılar ile komşu oldular ve onlar zinde saldırganların yoluna set çekmek ve onların toprağına saldırmaması için Gurhan'a mecburen her yıl vergi ödemeyi taahhüt ettiler. Sultan Muhammed kudrete ulaştığı zaman vergi ödemeyi geciktirdi ve bu mesele iki padişah arasında sıkıntıya sebep oldu. İki taraf arasında başlayan savaşlarda Sultan Muhammed Semerkant Hâkimi Osman Han ve önceden anlaşmalar yaptığı Küçlük Han'ın yardımıyla h. 606'da Karahıtayları yok etti²⁰. Hârizmşah'ın Deşt-i Kırğız tarafında fetihleri ve Karahıtaylar Devletinin yok olması ve Orta Asya hududunda Cengiz'in ilerlemeleri neticesinde Hârizmşahî ve Cengizî Devletleri komşu oldular²¹.

Müverrihler ve araştırmacılar Hârizmşahlılar memleketi ve zinde Moğol hükümeti arasındaki engelin kalkmasını Moğolların İran'a saldırmasının etkili faktörlerden biri saymış ve bu işe teşebbüsü sebebiyle sultanı en çetin serzenişlere²² konu etmişlerdi. Ama o sırada sultan sadece ülkesinin genişliğini arttırmayla ilgilenmiyor doğu ve batının sultanı lakabı verilmesine ek olarak Umman'da da hutbeyi onun adına okuyorlardı²³.

¹⁸ Nizâmî-i Arûzî Semerkandî, Ali, *Çehâr Makale*, tsh., Muhammed Kazvîni, 1344, s. 112.

¹⁹ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, C.I, s. 49; Beyânî, Şîrin, *Dîn u Devlet der Îrân-ı Ahd-i Moğol*, C.I, Tahran 1367, s. 67.

²⁰ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, C.I, s. 46-48; V. V. Barthold, *Türkistannâme*, C. II, trc., Kerim Keşâverz, 1366, s. 74.

²¹ Hâtemî, Ahmed, *Şerh-i Müşkilât-ı Târîh-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, 1373, s.33.

²² Şebânkârei, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 212.

²³ J. J. Saunders, *Târîh-i Futûhât-ı Moğol*, trc., Ebul Kasım Halit, Tahran 1361, s. 49.

Sultan Muhammed Hârizmşah ve Bağdat'ı Fethetme Niyeti

Abbâsî Nâsır Hârizmşah'ın girişimlerinden hoşnut değildi ve onu fetihlere devam etmekten engellemeye çalıştı. Bağdat ve Hârizm ilişkilerin gergin olduğu zamanda İsmâîliler ve Hârizmşahlar arasında da kadim ihtilaf ve savaş hâkim oldu ²⁴.

Sultan Muhammed pek çok ve dikkate şayan fetihlerden sonra kendisini Selçuklu ve Büveyhî (h. 320-422) sultanlarından daha az görmemiş²⁵, halifenin onların nüfuzu altında olduğu gibi ona da itaat etmesini ve diğer şehirlerde olduğu gibi Bağdat'ta da hükmünün nüfuzu olması eğilimliydi. Ama el Nâsır bunları kabul etmeye hiçbir şekilde hazır değildi ²⁶.

Muhammed Hârizmşah zikredilen hedefe ulaşmak için h. 614 yılında Bağdat'a hareket etti. Elbette onun böylesine karar alma nedenlerinden biri yeni Müslüman diye meşhur Celâled-din Hasan İsmâîli tarafından zuhur eden tarza başlamasının (h. 618) ve İsmâîliler ile hilâfet ilişkilerin iyileşmesinin ardına halifenin Celâleddin'in sancağını Sultan Muhammed'in sancağından önde tutması sultanın gönlünün incinmesine sebep olmasındı. Diğer sebep halifenin tahrikiyle İsmâîlî fedailerinin onun yerine yanlılıkla Mekke Şerifinin (Sultanın yakınlarından) kardeşini bıçaklamalarıydı. Hârizmşah fakihlerin bir kısmından aldığı fetvaya dayanarak Abbâsîleri hilâfete layık görmemişti. Sultan bu göreve Hüseyinî sadatının layık olduğu ve herkesin hakkı olduğu yerde bulunması inancındaydı. Abbâsî Halifesi din savaşlarından elini çekmiş ve onun üzerine vacip olan kâfirleri def etmeyi bilmezlikten gelmiş ve İslâm'ın o büyük rüknünü terk etmişlerdi ²⁷.

Diğer sebep Sultan Muhammed Hârizmşah Gurlular ve Karahıtaylar'ın hazinelerini tasarruf ettiği sırada Halifenin Gurluları Hârizmşahlar aleyhine kışkırttığına delalet eden belgele-

²⁴ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, C.II, s. 96; Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 489.

²⁵ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, C.II, s. 121.

²⁶ İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed, *el-İber*, C.V, Mısır (tarihsiz), s. 109.

²⁷ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ* C.II, s. 96.

rin eline geçmesiydi ²⁸.

Sultan'ın Bağdat'a saldırmasının sebeplerinden diğeri h. 612 yılında hac vaktinde İsmâilî fedailerinin Halife Nâsır'ın tahrikiyle " Sultan Muhammed'in Irak'taki naibi ve müttehidî Oglimeş'e saldırması ve onu öldürmeleridir ²⁹". Sultan sadık bir müttehidini kaybetmesi ve de Oglimeş'in katli sebebiyle Irak'taki hutbesinin kaldırılması üzerine hutbenin yeniden okunması için Bağdat'a hareket etti ³⁰.

Sultan hilâfete Alâeddin Tirmizî'yi seçmekle Bağdat tarafına yöneldi. Payitahtı tasarruf niyetiyle gelen bir başka kişi Fars hâkimi Atabek Sa'd b. Zengî (h. 601-628) ile Damgan'da karşılaştı. Sultan atabeyi esir aldıktan sonra imtiyazlarının bir kısmını almakla onu azat etti. Yine Hârizmşâh Azerbaycan'dan Bağdat'ı ele geçirme niyetiyle gelen Atabek Özbek'i (h. 602-622) bozguna uğrattı ve onu da kendisine itaate mecbur etti ³¹.

Halife tarafından Bağdat sûfilerinin Şeyhuşşuyûh (şeyhlerin şeyhi) Şeyh Şihâbüddîn Sühreverdi Sultan Muhammed'in yanına geldi ve onu bu konuda uyardı, ama sultan şeyhin sözlerini dinlemediği gibi gururlanma şiddetinden onun ile mütercim aracılığıyla konuştu ve ona oturma izni de vermedi ³².

Sultanın askerleri Esadabâd'a ulaştığında şiddetli soğuk sebebiyle ilerlemekten geri kaldılar ve bir netice almaksızın Horasan'a geri döndüler. Sultanın teşebbüsüne ve askerlerinin yol almasına mani olan soğuğa ek acele geri dönmelerine sebep oldu. Sultan ülkesine ulaştıktan sonra h. 615'de Halife Nâsır'ın adını hutbeden çıkarttı ³³.

İsmâilîler

O zamanların söz konusu üçüncü gücünün inanç ve fikri

²⁸ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer fi Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*, C. II, s. 646.

²⁹ Nesevî, *Siretü's-Sultan Celâleddîn-i Mingburnî* s. 21.

³⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, C.XII, s. 316.

³¹ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, C.II, s. 96-97 ve 121-122.

³² Nesevî, *Siretü's-Sultan Celâleddîn-i Mingburnî*, s. 33.

³³ Ebü'l-Fidâ, *el Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, C.III, s. 124; Süyûtî, *Celâleddin, Târîhu'l-Holefâ*, Beyrut 1988, s. 359.

sarsıntısı (İsmâîlîlerin sebep olduğu) İslâm memleketlerindeki durumları daha karışık yapmıştı.

İran İsmâîlîlerin rehberi Hasan b. Muhammed (h. 561-577) bundan önce kıyamete davet ile İsmâîlî makamının içindeki bid'atı icat etti. O h. 559 Ramazan 17'de kıyamet bayramı ilan etti ve kendi tahminiyle insanların hesabıyla ilgilendi. Hepsinin günahlarını bağışladı ve dünyadan şer'î işleri kaldırdı ve sofraları kurup oruç açtı insanlar da onu takip etti. Oğlu Muhammed b. Hasan'ın (h. 607) 46 yıllık saltanatında da onun daveti devam etti ³⁴.

Hiçbir şey umumiyetle Sünnî ve Şî'î'den Müslümanların düşmanlığını bu dereceye kadar tahrik edememişti ³⁵.

"Bu zamanda mülhitler envai fisk ve fücra teşebbüs ettiler, kanlar döktüler, yollar kestiler ve insanların mallarına el uzattılar ³⁶".

Muhammed'den sonra oğlu Celâleddin Hasan (h. 618) onun siyasetini takip etti ve zuhur eden tarzın izinden gitti. O mescitler ve ribâtlar yapmalarını ve babalarına sövmelerini ve kâfir demelerini emretti. Celâleddin muasır Müslüman hükümdarlar ile siyasî temaslarına başladı ve Bağdat'a Halife Nâsır'a hediyeler ile sefirler gönderdi ve Müslümanlığı vurguladı. Celâleddin'in annesi de hac merasimine gitti ve Bağdat ve Mekke ileri gelenleri tarafından karşılandı ³⁷.

" Mülhitlerden çok fazla zarar görmüş olan insanların bazıları onların Müslümanlığına kolaylıkla inanmadı, özellikle Kazvîn halkı ama dârulhulefa ve diğer şehirlerin emirleri İsmâîlîlerin Müslümanlığına inandılar, onlar da kabul ettiler. Sonra ehli İslâm ve İsmâîlîler arasındaki alışma oldu ve asrın sultanları ve zamanın halifesi onları katl ve kasttan men ettiler ³⁸".

³⁴ Şebânkârei, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 129-131; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer fi Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*, C.II, s. 473.

³⁵ Morgan, David, *İrân der Kurân-i Vustâ*, trc., Abbas Muhbir, 1373, s. 64.

³⁶ Nişâbüri, Muhammed Kerîm, *Tenbîhatu'l-Celîle*, Nefes 1351, s. 301.

³⁷ Şebânkârei, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 131; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, C.II, s. 120; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer fi Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*, C.II, s. 471.

³⁸ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, C.II, s. 243-244.

Hicri 618’de Celâleddin’in ölümü ile İsmâîlîler onun küçük yaştaki oğlu Alâeddin rehberliğiyle öncekilerin yolunu izlemiş ve uygunsuz envai uygulamalar teşebbüs etmişlerdi ³⁹.

Moğol Saldırısına Yakın İslâm’ın Doğuda İçtimaî Durumları

O asırda İslâm şehirlerinde içtimaî durumlar oldukça düzensizdi. Onların ulemâları arasında çekişmeler ve ihtilaf ve mezheplerin tercihi konusunda bağnazlıklar cereyan etti. Takriben bir şehrin bu meselelerden daha az uzak olduğu söylenebilir. Bunlara ek olarak İsmâîlîlere mülhitler diyen fırkaların hepsi tek tek çoğu konuda onlar ile düşmanlık ve çatışma halindeydi, bu karşılaşmalar kanlı kavgalarla sonuçlanıyordu ⁴⁰. Özetle ne şîî sünni ile ne sünni şîî ile ne de sûfî fakih ile müttehit oldu ⁴¹. İsmâîlî fedaileri de insanlar ve hâkimlerin gözünden uykuyu çalmıştı. İslâm memleketlerinin muhtelif noktalarında icat ettikleri emniyetsizlik insanların çoğunun nefreti için ortamı hazırladı. Umumi bakışlarda kendi görevine teşebbüs eden korkusuz İsmâîlî fedailerinden birinin hançerinin her an hükümdar ya da vezirin göğsüne saplanacağı ihtimali vardı ⁴². İsmâîlîlerden korku ve vahşet hükümetlerin başları İsmâîlî fedailerinin hançerinin zehrinden emniyette kalmak için onlar ile uzlaşmaya ve dostça geçinmekle onların kötü bakışını kendilerinden döndürmeye ⁴³ ve oldukça fazla korkudan onlara fidyeye vergi de ödemeye çalışma derecesindeydi.

İsmâîlî fedailerinin şöhreti o denliydi ki kendi rakiplerinin şerrini def etmek nedeniyle Avrupa hükümetlerinin liderleri tarafından da hizmete alınmışlardı ⁴⁴. Muhtelif hâkimler tarafından şehirler ve vilayetlerin el ele vermesi neticesinde feci katliamlar vuku buldu. Zulüm ve acımasızlıkta benzeri az olan

³⁹ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, C.II, s. 249-250; Nişâbûrî, *Tenbîhatu'l-Celîle*, s. 301-302.

⁴⁰ Râvendî, Muhammed b. Süleymân, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, tsh., Abbas İkbâl, Tahran 1333, s. 182.

⁴¹ Zerrinkûb, Abdülhüseyn, *Erziş-i Mirâs-i Sûfiyye*, Tahran 1353, s. 159-161.

⁴² Fezâyi Yusuf, *Mezheb-i İsmâîlî ve Nehzet-i Hasan Sabbah*, Tahran 1374, s. 135-136.

⁴³ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, C.III, s. 287; Hodgson, *Fırka-yi İsmâîliyye*, s. 353.

⁴⁴ Shandor, Alber, *Selâhaddîn-i Eyyübî*, trc., Muhammed Kâzî, 1374, s. 546.

o asrın devlet adamları günahsız insanların kanını dökme hususunda hiç korku ve vehme sahip değillerdi ⁴⁵. Onlar vergiler almakta insanlara çok sert davrandı ve onların hedefleri sadece kendilerinin ve yakınlarının aşırı masraflarını temin etmekte ⁴⁶.

İslâm'ın doğu memleketleri bunun üzerine artan çeşitli hastalıklar, zelzele ve kıtlık ile karşı karşıyaydı ⁴⁷. İslâm dünyası iktisadî-içtimaî zorluklar, akideyî-fikrî problemler, sayısız hükümetlerin bencillikleri, dâhili güçlükler, savaş ve güçlerin birbirleriyle ihtilafları, haçlılar ile tutuşmalara maruz kaldığı böylesi şartlarda Moğolistan'da cihangirlik iradesine sahip güçlü ve zinde hükümet rehberi bu durumları karıştırdı.

Sonuç

Doğudaki hilâfet bölgesinin siyasî ve içtimaî durumlarına aşına olma onu iyice açıklayıcıdır. Eğer işlerin sorumlusu tedbirli ve akıllı hâkimler olsalardı Moğollar ile kaçınılmaz karşılaşma durumunda bile bu saldırının genişliği ve şiddeti hakkında etkili bir engelleme tarzı icra edilir ve aciz Müslümanların maddi ve manevi sermayelerinden böylesi büyük bir kısmı yok ve viran olmazdı.

Kaynaklar

- Ahmed, Hâtemî, *Şerh-i Müşkilât-ı Târîh-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, 1373.
- Barthold, V. V. *Türkistannâme*, Trc., Kerîm Keşâverz, 1366.
- Bedrî, Muhammed Fehd, *Târîhu'l-Irak fi'l-Asri'l-Abbâsî Ahir*, Bağdat 1973.
- Belhî, Ebû Bekir Abdullah b. Ömer, *Fezâ'il-i Belh*, Trc., Abdullah Muhammed b. Hüseyin Belhî, Tsh., ve tehşiye., Abdülhay Habîbî, 1350.

⁴⁵ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, C.II, s.73-82; İbn İsfendiyâr, Bahâüddîn Muhammed b. Hasen, *Târîh-i Taberistân*, tsh., Abbas İkbâl, 1366, s. 60; Barthold, *Türkistannâme*, s. 761-763.

⁴⁶ Belhî, Ebû Bekir Abdullah b. Ömer, *Fezâ'il-i Belh*, trc., Abdullah Muhammed b. Hüseyin Belhî, tsh., Abdülhay Habîbî, 1350, Mukaddime.

⁴⁷ İbn Kesir, İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C.XIII, Beyrut (tarihsiz), s. 26-27; İbn Tağrıberdî, Cemâlüddîn Yûsuf, *en Nücümü'z-Zâhire fî Müllûki Musr ve'l-Kahire*, C.V, (tarihsiz), s. 174.

- Beyânî, Şîrîn, *Dîn u Devlet der Îrân-ı Ahd-i Moğol*, Tahran 1367.
- Bosworth, Clifford Edmund, *Silsileha-yi İslâmî*, Trc., Feridun Bedreyi, Tahran 1371.
- Cüveynî, Alâüddîn, Atâ Melik, Bahâiddîn, *Târîh-i Cihângüşâ*, (Kâzvinî'nin gayretiyle), London 1911.
- Dolafuz, S.F. *Târîh-i Hind*, Trc., Muhammed Takidâi Fehr Gilânî, 1316.
- Ebü'l-Fidâ, İsmâil b. Ömer, *el Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, Mısır h. 1286.
- El-ereyni, el-baz, *el-Moğol*, Beyrut, 1986.
- Gıyâsüddin, Hândmîr, *Habîbü's-Siyer fi Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*, 1333.
- Hamdi, Hafız Ahmed, *el Şark'ül-İslâmî Kabil'ül-Gazv'ül-Moğoli*, Mısır 1950.
- Hodgson, G. S. *Fırka-yi İsmâiliyye*, Trc., Feridun Bedreyi, Tebriz 1343.
- İbnü'l-Esir, İzzüddîn Alî, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Beyrut 1982.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed, *el-İber*, Mısır, (tarihsiz).
- İbn İsfendiyâr, Bahâüddîn Muhammed b. Hasen, *Târîh-i Taberistân*, Tsh., Abbas İkbâl, 1366.
- İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut (tarihsiz).
- İbnü's-Sâî, Alî b. Enceb, *el- Câmî'u'l Muhtasar fi Unvânî't-Tevârih ve Uyûni's-Siyer*, Tsh., Mustafa Cevâd, Bağdat 1934.
- İbn Tağrıberdî, Cemâlüddîn Yûsuf, *en Nücûmü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, (tarihsiz).
- İbnü't-Tiktaka Muhammed b. Alî, *el Fahrî fi Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, Tsh., Derenbourg, 1894.
- Morgan, David, *Îrân der Kurûn-i Vustâ*, Trc., Abbas Muhbir, 1373.
- Muhammed b. Mansûr, Mübarek Şah, (Fahr-i Müdebbir), *Âdâbü'l-Harb ve's-şecâ'a*, (Ahmed Süheylî Hânsârî'nin gayretiyle), 1346.
- Müstevfî, Hamdullah, *Târîh-i Güzîde*, (Abdülhüseyn Nevâî'nin gayretiyle), Tahran 1364.
- Nesevî, Muhammed, *Siretü's-Sultan Celâleddîn-i Mingburnî*, Tsh., Müctebâ Mînovî, 1344.
- Nişâbü'rî, Muhammed Kerîm, *Tenbîhatu'l-Celîle*, Nefes 1351.
- Râvendî, Muhammed b. Süleymân, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, Tsh., Abbas İkbâl, Tahran 1333.
- Saunders, J. J. *Târîh-i Futûhât-ı Moğol*, Trc., Ebul Kasım Halit, Tahran

1361.

Semerkindî, Nizâmî-i Arûzî Ali, *Çehâr Makale*, Tsh., Muhammed Kazvînî, 1344.

Stanley, Lein Paul & diğçerleri; *Târîh-i Devletha-yi İslâmî ve Hânedânha-yi Hukûmetger*, Trc., Sadık Seccâdî, 1363.

Süyûtî, Celâleddin, *Târîhu'l-Holefâ*, Beyrut 1988.

Şandor, Alber, *Selâhaddîn-i Eyyûbî*, Trc., Muhammed Kâzî, 1374.

Şebânkârei, Muhammed b. Ali, *Mecma'u'l-Ensâb*, Tsh., Mîr Hâşim-i Muhaddis, Tahran 1363.

Yusuf, Fezâyi, *Mezheb-i İsmâilî ve Nehzet-i Hasan Sabbah*, Tahran 1374.

Zambaur, Edward, *Nesebnâme-yi Holefâ ve Şehriyârân ve Seyr-i Hevâdis Târîh-i İslâm*, Trc., Muhammed Cevâd Meşkûr, (tarihsiz).

Zerrînkûb, Abdülhüseyin, *Erziş-i Mîrâs-i Sûfîyye*, Tahran 1353.